

DUDUQLANISH TURLARI VA KORREKSIYA USULLARI

¹Islomova Ozoda Sayfiddinovna-Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrası o'qıtuvchisi

ozodaislomova956@gmail.com

²Esonboyeva O'giloy-Jizzax davlat pedagogika universiteti
Defektologiyada (logopediya) yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola duduqlanish etiologiyasi va patogenezi, alomatları va belgilari, duduqlanish asorotları, duduqlanishning tashxistlash va korreksiya turlar va oldini olish yoritilgan.

Kalit so'zlari:duduqlanish, nevroitik, nevroz, tonik, klonik, logopsixologoped, fizologoped, kompleks.

Duduqlanish bu nutq apparati muskullarining tortishishi natijasida nutqning sur'at ohangining buzilishidir. Nutq akti jarayonidagi muskul tortishish 3 xil bo'ladi: klonik, tonik, aralash.

Duduqlanish tutib qolishining beqaror tezligini o'rganish to'g'ri nutqning saqlanib qolgan nutq faoliyatidagi va nutq vaziyatidagi turli darajali murakkabliklariga bog'liq ravishdagi ko'rsatkichlarini belgilash to'g'risidagi tushunchalarni asoslash uchun imkoniyat yaratadi. Saqlangan nutq darajasini aniqlash logopedik ishning har bir bosqichidagi asosiy tuzatish vazifalari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Duduqlanishning paydo bo'lishiga shuningdek umumiy va nutq motorikasining turlicha buzilishlari xosdir. Ular zo'raki va ixtiyoriy tutib qolish tarzida bo'lishi mumkin. Duduqlanuvchilar o'zlarining qiyin nutqini niqoblash yoki yengillashtirish maqsadida bunday harakatlardan foydalanadilar. O'zining noto'kisligini his etish nevroitik kasallikning rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xastalangan kishi o'zining kasallik alomatlariga qanchalik ko'p e'tibor bersa, u shunchalik zo'rayib boraveradi. Natijada shunday og'ir ahvol paydo bo'ladi, bemor undan sira qutula olmaydi, kasallik alomati uning e'tiborini chulg'ab oladi, buning oqibatida alomatlar yanada rivojlanadi va bemorning e'tiborini o'ziga qaratadi.

Duduqlanish uchta darajaga ajraladi

Yengil duduqlanish — kishi asabiylashgan holatida yoki tez gapirayotganida duduqlanad.

O'rtacha duduqlanish- kishi tinch, odatdagi vaziyatda oson gapiradi, kam duduqlanadi, his-hayajonli damlarda kuchli duduqlanish yuz beradi.

Og‘ir duduqlanish — kishi butun nutqi davomida, doimiy chalg‘ituvchi harakatlar qilishi bilan duduqlanadi.

Duduqlanish davom etishiga ko‘ra quyidagi turlarga ajratiladi

Doimiy — duduqlanish paydo bo‘lgach turli nutq shakllari va vaziyatlarida bevosita namoyon bo‘ladi.

To‘lqinsimon duduqlanish- duduqlanish goh kamayadi, goh kuchayadi, lekin butunlay yo‘qolmaydi.

Qaytalanuvchi — duduqlanish yo‘qolib, yana paydo bo‘ladi, ya’ni qaytalanish yuzaga keladi, uzoq muddatli erkin tutulishsiz nutqdan so‘ng qayta paydo bo‘ladi

Birinchi holatda bu davolash tadbirlari, ikkinchisida pedagogik tadbirlar va uchinchisida duduqlanuvchiga davolash va pedagogik jarayonlarning turli holatda qo‘shib olib borgan holda ta’sir etish.

Duduqlanishni bartaraf etishning logopedik vositalari turlicha darajalari va shakllarida qadimdan boshlab barcha davrlarda qo‘llanib kelingan. Duduqlanishni davolashning jarrohlik metodi eramizning I asridan XIX asr o‘rtalariga qadar to uning besamaraliligi va xavfliligi haqidagi fikrlar tasdiqlanguncha qo‘llangan.

Duduqlanishni bartaraf etishga zamonaviy atroflicha yondashuv deganda duduqlanuvchi ruhiy jismoniy holatining turlicha tomonlariga turli mutaxassislarining har xil vosita va usullari bilan pedagogik davolash orqali davolash, ta’sir etish tushuniladi. Barcha pedagogik davolash majmuini duduqlanuvchilarga ta’sir etish xususiyatiga qarab shartli ravishda ikkita guruhga ajratish mumkin: davolash-sog‘lomshtirish va pedagogik tuzatish.

Tibbiyotchi olib boradigan davolash- sog‘lomshtirish ishlari quyidagi asosiy vazifalarni o‘z ichiga oladi: duduqlanuvchining asab sistemasi va jismoniy holatini mustahkamlash hamda sog‘lomshtirish, ularning ruhiy-jismoniy holatidagi og‘ish va patologik ko‘rinishlarni bartaraf etish va davolash.

Logoped olib boradigan pedagogik tuzatish ishlar quyidagi asosiy vazifalarni o‘zida mujassamlashtiradi, duduqlanuvchi nutqidagi nuqsonlar va ruhiy noto‘kis jihatlarini bartaraf etish. Logoped o‘z uslubi va vositalarini duduqlanuvchiga ta’sir etishda qo‘llay biladigan zarur mutaxassislarining hamkorlikdagi tibbiy-pedagogik ishini tashkil etadi.

Duduqlanishni oldini olish usullari ikki guruhga bo‘linadi. Ulardan biri bolaning sog‘lig‘ini saqlash va mustahkamlash, ikkinchisi — bolaning nutq taraqqiyotini tashkil etishdir. To‘laqonli ovqatlanish, doimo parvarish qilish, kun tartibiga va gigiena qoidalariga rioya qilish bolaning aqli va nutqi rivojlanishining, sog‘lig‘ini saqlash va mustahkamlashning muhim tarkibiy qismidir. Asab tizimining normal ishlashi va uni ortiqcha yuklamaslikning oldini olish tetiklik va uyquning to‘g‘ri almashinuvi bilan ta’minlanadi. Bolalarning ruhiy holatini haddan ortiq ma’lumot yukida, qo‘rqishiga sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan vaziyatlardan himoya qilish kerak.

Duduqlanishini tuzatib, uning qaytalanishini oldini olish uchun qulay psixologik muhitni ta'minlovchi shart-sharoit yaratish kerak. Bu bo'yicha olimlar turli xil texnikalar ishlab chiqishgan. Bulardan biri Mironovanning texnikasi hisoblanadi. S.A. Mironova bolalar bog'chasining o'rta, katta va tayyorgarlik guruhlari dasturidan o'tish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishdan qutulish tizimini quyidagi bo'limlarda taklif qildi: Atrofdagi tabiat bilan tanishish, Nutqni rivojlantirish, Boshlang'ich matematik tushunchalarni ishlab chiqish, Chizish, modellashtirish, qo'llash, loyihalash.

Duduqlanadigan bolalar bilan ommaviy bolalar bog'chasi dasturidan o'tayotganda, bolalarning nutq qobiliyatlari bilan bog'liq bo'lgan ba'zi bir o'zgarishlar taklif etiladi: o'quv yilining boshida oldingi yosh guruhi materiallaridan foydalanish, sinflarning ba'zi mavzularini o'zgartirish, qiyinroq mavzularni o'rganish vaqtini uzaytirish va boshqalar.

Birinchi chorakning tuzatish vazifalari barcha sinflarda eng sodda vaziyatli nutqdan foydalanish ko'nikmalarini o'rgatishdan iborat. Lug'at ishi muhim o'rin egallaydi: so'z boyligini kengaytirish, so'zlarning ma'nosini aniqlash, passiv so'z boyligini faollashtirish. Gap logopedining o'zi ayniqsa talabchan deb taxmin qilinadi: aniq savollar, nutq turli xil versiyalardagi qisqa, aniq iboralardan iborat, voqea shou bilan birga, sur'ati shoshilmayapti.

Ikkinchi chorakning tuzatish vazifalari - boshlang'ich kontekstli nutqqa bosqichma-bosqich o'tishda va nutq logopedi masalalari bo'yicha hikoyalarni o'qitishda va savollarsiz vaziyatli nutqdan foydalanish ko'nikmalarini mustahkamlash. Ushbu so'z birikmasi ustida ishlash katta o'rin egallaydi: oddiy, keng tarqalgan ibora, iboralar tuzilishi, ularning grammatik tuzilishi, murakkab jumlar tuzilishi, hikoya tuzishga o'tish. Dastur materialini o'rganish ketma-ketligi o'zgarib bormoqda. Agar birinchi chorakda barcha sinflarda bolalar bir xil mavzular bilan tanishgan bo'lsalar, ikkinchi chorakda mavzular takrorlanmaydi, garchi umumiy mavzu va maqsad jihatidan yaqin ob'ektlar tanlangan bo'lsa.

Uchinchi chorakning tuzatish vazifalari ilgari o'rganilgan nutq shakllaridan foydalanish va mustaqil kontekstli nutqni o'zlashtirish ko'nikmalarini mustahkamlashdan iborat. Hikoyalar yaratish bo'yicha ishlar muhim ahamiyatga ega: vizual yordam, nutq logopedining savollari, mustaqil hikoya. Kontekstli nutqda bolalarning amaliyoti ortib bormoqda. Uchinchi chorakda ta'limning dastlabki bosqichlariga xos bo'lgan dasturni sekin o'rganishga bo'lgan ehtiyoj yo'qoladi va sinflar ommaviy bolalar bog'chasi darajasiga yaqinlashmoqda.

To'rtinchi chorakning tuzatish vazifalari har xil murakkablikdagi mustaqil nutqdan foydalanish ko'nikmalarini mustahkamlashga qaratilgan. Ijodiy hikoyalar ustida ishlash muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, treningning oldingi bosqichlarida boshlangan so'z birikmasini takomillashtirish, iborani takomillashtirish davom etmoqda. Nutqda bolalar nutq logopedining savollariga, o'zlarining g'oyalariga

tayanadilar, hukmlarni bildiradilar, xulosalar chiqaradilar. Vizual material deyarli ishlatilmaydi. Nutqni logoped savollari bolalarning o'zi tomonidan o'ylab topilgan kelgusi ish jarayoni bilan bog'liq. Tuzatish mashg'uloti uzatilgan uchastkaning mantiqiy ketma-ketligini kuzatish, qo'shimcha tushuntirishlar, tushuntirishlar berish qobiliyatiga qaratilgan.

Duduqlanayotgan bolalar bilan tuzatish va tarbiyaviy ishlar vazifalarini zaruriy birlashtirish printsiplining o'zi nutq amaliyotida to'g'ri va zarur deb hisoblanishi kerak.

To'g'ri tuzatishning oqilona usullarini tanlash duduqlanishning rivojlanishining dastlabki bosqichida alohida ahamiyatga ega, chunki bu duduqlanishning individual xususiyatlariga va uning duduqlanishining og'irligiga, butun tibbiy-pedagogik kompleksning xususiyatlariga va logopedik ish uslublariga va hattoki ushbu ish natijalarini baholashning tanlangan tizimiga bog'liq. Ish boshidanoq tarbiyachi yoki o'qituvchi duduqlanishni maxsus hisobga olishi, unga maksimal e'tibor, sezgirlik, mehr va shaxsiy hayotiga qiziqishini ko'rsatishi va shu bilan unga yaqinlashishi, g'olib bo'lishi kerak. Buning uchun ko'pincha bir nechta yaxshi savollar etarli. Masalan uning otasi bormi? Onam? Birodar? Singil? Ularning ismlari nima? O'yinchoqlar bormi? Qaysi biri eng sevimlisi? Yozni qaerda o'tkazgan? Va hokazo. Duduqlar bilan sekin, muloyimlik bilan gapirish kerak.

Keyin ular uni eng muvozanatli, odatdagidek gapiradigan bolalarga yaqinlashtiradilar. Birinchidan, siz ular bilan alohida gaplashishingiz kerak, duduqlanish uchun gapirish qiyinligini, u uyatchanligini tushuntiring, lekin u tez orada ko'nikib qoladi va duduqlanishni to'xtatadi. Bunday suhbat oxirida ularni yangi kelgan bilan nafaqat asta-sekin suhbatlashishga, uni tezda gapirishiga to'sqinlik qilishga, tinch o'yinlarga jalb qilishga, uni hujumlar va haqoratlardan, ayniqsa boshqa bolalar taqlid qilishdan rag'batlantirish va himoya qilishga taklif qilish kerak. Shu bilan birga, o'qituvchi bolaning oilasini, duduqlanish sabablarini va yashash sharoitlarini sinchkovlik bilan o'rganadi, guruhda, ayniqsa, suhbatda duduqlanish xatti-harakatlarini kuzatadi. Ushbu tadqiqot natijasida u oilada bolaning duduqlanish bilan qanday shug'ullanishi va kundalik hayotning qaysi jihatlari o'zgarishi mumkinligi to'g'risida maslahat beradi. Duduqlanishga beparvo, xotirjam va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish, g'amxo'rliksiz, injiqliklarga berilmaslik, qat'iy intizom va rejim, tinch yashash sharoitlari, uning oldida duduqlanishi haqida har qanday gaplarning yo'qligi muvaffaqiyat garovidir.

Bolalar bog'chasida va uyda belgilangan shartlarni o'rnatgan va qat'iyat bilan qo'llab-quvvatlagan holda, o'qituvchi qoqsholning to'g'ri nutqining shakllanishini yanada kuzatib boradi va o'zi uchun etarli darajada rivojlanmagan tomonlarning alohida rivojlanishiga alohida e'tibor beradi. Ushbu ish quyidagi bo'limlarda, albatta, kitobda berilgan ketma-ketlikda emas, balki ularning o'zaro bog'lanishida, nuqsonga qarab bo'limlarning bir yoki boshqa qismiga urg'u berilgan holda amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. X. Laguzen Duduqlanishni davolash usuli.
2. G. D. Netkachev klinikasi va duduqlanish psixoterapiyasi.
3. M.E. Shubert psixopatologiya tomon, duduqlanish klinikasi va davolash.
4. I.I. Tartakovskiy Duduqlanish psixologiyasi va jamoaviy psixoterapiya.
5. V.S. Kochergina Bolalarda duduqlanishning klinik xususiyatlari
6. Islomova, O. (2022). NUTQ BUZILISHLARI PSIXOPROFILAKTIKASIDA TURLI XIL PSIXOLOGIK O'YINLARNI TASHKIL ETISH. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(5). Извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4821>
8. Islomova, O. (2022). NUTQ NUQSONLARINI KORREKSIYALASHDA "STEM" TIZIMIDAN FOYDALANISH. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(5). Извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4824>
9. Islomova, O. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ NUQSONIGA EGA BO'LGAN BOLALAR XOTIRA XUSUSIYATI VA UNING RIVOJLANISHIGA TO'SQINLIK QILUVCHI OMILLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(6). Извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4823>
10. Ozoda Islomova, [UMUMTA'LIM MAKTABLARI QOSHDAGI SHAXOBCHALARDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA KOMPLEKS LOGOPEDIK TIZIMLI ISHLARNI TASHKIL ETISH](#), *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: Том 2 № 6 (2022): Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari*
11. Islomova, O. (2020). MAKTABGACHA YOSHDAGI DUDUQLANUVCHI BOLALAR NUTQINI ZAMONAVIY O'YINLAR ORQALI KORREKSIYALASH. *Scienceweb academic papers collection*.
12. Islomova, O. (2022). NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING BILISH FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INOVATSION METODLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(4).
13. Islomova, O. (2022). NUTQ NUQSONIGA EGA BOLALAR RIVOJLANISHIDA LOGOPEDIK O'YINNING AHAMIYATI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(4).

14. Islomova, O. (2022). NUTQ NUQSONLARI BO‘LGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TUZATISH. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 2(4).
15. Islomova, O. (2022). UMUMTA’LIM MAKTABLARI QOSHIDAGI SHAXOBCHALARDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA KOMPLEKS LOGOPEDIK TIZIMLI ISHLARNI TASHKIL ETISH. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 2(2). извлечено от <https://history.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4820>
16. Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, (2).
17. Muzaffarova, X. (2020). OQUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK OYIN VA MASHQLARNI TANLASH TEXNOLOGIYASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
18. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
19. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
20. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
21. Музаффарова, Х. Н., & Эгамназаров, М. Ю. (2017). Махсус таълимда болалар интеллекти даражасини аниқлашда психологик-педагогик эксперимент ўтказиш технологияси. *Современное образование (Узбекистан)*, (7).
22. Тангирова, Д., & Музаффарова, Х. (2014). Нарушения фонетических норм, встречающиеся в речи учащихся, и пути их исправления. *Молодой ученый*, (20), 738-740.
23. Muzaffarova, X. (2020). ДИДАКТИК ЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ– ПЕДАГОГИК ФЕНОМЕН СИФАТИДА. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
24. Muzaffarova, X. (2020). Логопедик машғулотларда болалар сўз бойлигини ошириш бўйича тавсиялар. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
25. Muzaffarova, X. (2020). Duduqlanish va uni korreksiyalash bo‘yicha olib boriladigan logopedik ishlar: Хотин-қизларнинг фан, таълим, маданият ва иновацион технологияларни ривожлантириш соҳасидаги ютуқлари 2019 йил 17-18 май 305 бет. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

26. Muzaffarova, X. O‘qitish jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari. *Bola va Zamon jurnal. T, (2-2019).*
27. Muzaffarova, X. (2020). Kar bolalarda og‘zaki nutqni shakllantirish. *Архив Научных Публикаций JSPI.*
28. Temurova, G. (2020). O ‘YIN–ESHITISHIDA NUQSONI BO ‘LGAN BOLALARNING NUTQIY QOBILIYATLARINI FAOLLASHTIRISH OMILI SIFATIDA. *Архив Научных Публикаций JSPI.*
29. Muzaffarova, X. (2020). Duduqlanuvchi bolalar bilan olib boriladigan logopedik-korreksion ishlarni to‘g‘ri tashkillashtirish usullari. *Архив Научных Публикаций JSPI.*
30. Norbekova, B. S. (2016). YOSH VA O‘TISH DAVRI XUSUSIYATLARINING PEDAGOGIK QAROVSIZ O‘SMIRLAR KELIB CHIQISHIGA TA’SIRI. The edition is included into Russian Science Citation Index., 77.
31. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. *Общество и инновации. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109.*
32. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 658-662.*
33. Norbekova, B. (2022). O‘roqboyeva M. Maktabgacha ta ‘limda psixologik xizmatni tashkil etishning o‘ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari, 1(1), 481-483.*
34. Norbekova, B. (2021). Socio-Psychological Characteristics of National Character. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)-Peer Reviewed, 7(1).*
35. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. *Общество и инновации. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109.*
36. Норбекова, Б. (2021). Духовно-нравственный образ семьи. *Общество и инновации, 2(2/S), 123-128.*
37. NORBEKOVA, B. (2021). Жамият ва инновациялар–Общество и инновации–Society and innovations.
38. Норбекова, Б. (2020). МИЛЛИЙ ХАРАКТЕР ШАКЛЛАНИШИНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *Научно-просветительский журнал "Наставник".*
39. Yo‘ldoshyev, S., & Jo‘lmurodov, O. (2023). PSIXOLOGIK SALOMATLIK QADRIYAT SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(3), 3-7. извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8481>*

- 40.Yoʻldoshyev, S., & Fayzullayeva, M. (2023). STRESSNI KELIB CHIQISH SABABLARI VA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK YECHIMLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(3), 8-14. извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8482>
- Asliddinoʻg, Y. L. S. (2022). PSIXOLOGIK ZO ʻRAVONLIK VA KIBERBULLING. International Journal of 42.Contemporary Scientific and Technical Research, 62-66.
- 43.Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. International Journal of World Languages, 1(2).
- 44.Yuldashev, S., &Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue), 81-88.
- 45.Yoʻldoshyev, S., &Bosimova, M. (2023). ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG ʻLIQLIGI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
- 46.Yoʻldoshyev, S., &Sultonaliyeva, G. (2023). O ʻQUVCHI XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK KORREKSIYASI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).